

OSMANLI ÖNCESİ TÜRKİYE TARİHİ YAZIMINDA YAKLAŞIM SORUNU

POLAT, M. Said*
TÜRKİYE/TURCIYA

ÖZET

Bu çalışmada söz konusu döneme ilişkin araştırmalar yapan yerli tarihçiler ve onların tarihe yaklaşımları incelenmiştir. Araştırmaların profesyonel olarak yapılmaya başladığı dönem ve öncülere tespit edildikten sonra, harici ve dâhili konjonktürün tarih yazımına etkileri üzerinde durulmuştur. Tarih yazımı ile ilgili bu genel girişten sonra tarih yazımı ile doğrudan ilgili olan tarihçi ve metin, inceleme konusu edilmiştir. Tarihçi açısından meseleye yaklaşıldığında, tarihçinin yetişme şartları, tarih öğretim sisteminden kaynaklanan sorunlar tespit edilmiş ve bu sorunları gidermeye yönelik önerilerde bulunulmuştur. Metin açısından meseleye yaklaşıldığında; tarihi metinler, bunlardan hareketle inşa edilen metinler, metin inşa ederken dikkat edilmesi gereken hususlar, tarihi metni (veya sembol) anlama ve yorum sorunu, çok anlamlılık, anlatı olarak tarih meseleleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih yazımı, Osmanlı öncesi Türkiye, Fuad Köprülü, anlatı, yorum.

ABSTRACT

In this paper, the native historians who have made research regarding the mentioned period and their approaches to history have been examined. After having captured the period in which researches started to be done professionally and its frontiers, the impacts of internal and external conjuncture to historiography have been investigated. After this general introduction concerning historiography, it has been examined the issue of historians and text analysing which are directly related to historiography. While it is being approached through the window of a historian, the conditions in which a historian grow up, the troubles regarding history teaching, have been captured and offered possible solutions regarding this issue. While it is being approached through the window of text, it has been investigated the issue of historical texts, and the texts which are shaped by these texts, the points that need to be taken while constructing a text, the problem of understanding and interpretation a text (or symbol), multidimensional meaning of a text (or symbol), history as a narration.

Key Words: Historiography, Pre-ottoman Turkey, Fuad Koprulu, narration, interpretation.

Bu çalışmanın başlığında yer alan “tarih yazımında yaklaşım sorunu” ifadesi ile söz konusu döneme ilişkin araştırmalar yapan yerli tarihçilerin yetişme şartları, yaşadıkları devrin tarih yazımları üzerindeki etkileri, meseleleri ele alış tarzları, araştırma ve metni inşa sürecinde takındıkları tavır ana hatlarıyla inceleme konusu edilecektir. İlk iki husus metnin başlığı ile ilgisiz gibi görülebilir. Fakat bu çalışmanın amaçlarından biri de bu iki hususun tarih yazımı ile sıkı bir ilişkisi olduğunu göstermektir. Profesyonel anlamda Avrupa’da bir buçuk asrı aşkın, Türkiye’de ise bir asırlık bir zaman diliminde (Strohmeier, 1984, 22 vd) yerli yabancı pek çok değerli ilim adamı tarafından bu döneme ilişkin önemli eserler kaleme alınmıştır. Bu çalışma, Osmanlı öncesi Türkiye tarihi ile ilgili kaleme alınmış bu metinlerin tenkitine ilişkin bir çalışma olmadığı için, meseleler vaz edilirken örneklerden hareket edilmeyecektir. İlk Türkiye’de tarih yazımının profesyonelleşmesine, daha sonra bu dönemi çalışan araştırmacılara ve onların metinleri inşa ederken takındıkları tavra ilişkin sorunlar üzerinde durulacaktır.

Avrupa’da emperyal devletler anlatılarıyla birlikte çözülürken, millî devletler *etnosa* vurgu yapan anlatılarıyla teşekkül etmiş, etnosun öne çıkışı tarihe ilgiyi, tarihe ilgi devlet destekli tarih araştırmaları yapan kurumları, bu da tarih araştırmalarında profesyonelleşmeyi beraberinde getirmişti. Genel görüşe göre profesyonel tarih araştırmacılığı, Almanya’da Berlin Üniversitesi’nde, 1825’den sonra Ranke öncülüğünde doğmuş ve önce Batı’da, zaman içerisinde de Batı ile ilişki içindeki diğer ülkelerin üniversite ve araştırma kurumlarındaki tarihçilerin esin kaynağı olmuştu (Iggers, 2000: 27; Barthold, 2000: 81).

Osmanlı İmparatorluğu da anlatıları ile birlikte çözülürken son dönemine, farklı konvansiyonlara mensup entelektüellerin anlatı arayışı damgasını vurmuş, etnos merkezli anlatılar bu dönemde filizlenmiş ve dil, tarih ve coğrafya alanında profesyonel araştırmalara yön vermişti. 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren bu araştırmalar kurumsallaşmaya başlamış, 1924’de *Türkiyat Enstitüsü* kurulmuş (60. Doğum Yılı Münasebetiyle, 1953, XXI), *Darülfünun Edebiyat Fakültesi*’nin *Tarih Bölümü* 1932-1933’de neredeyse bugünkü şeklini almış, Osmanlı öncesi Türkiye tarihini içine alan *Orta Zamanlar Tarihi Şubesi* teşekkül etmişti (Gencer-Arslan, 2004: 39-4).

1933 Üniversite reformundan sonra *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*’nde *Tarih Disiplini* adıyla anılan bölüm içinde bir anabilim dalı olarak var olmaya devam etmiştir. Açılışı 9 Ocak 1936’da Afet İnan’ın *Tarihte Usûl* dersiyle yapılan *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*’nin *Tarih Bölümü*’nde Osmanlı

öncesi Türkiye tarihi araştırmaları *Orta Zamanlar Tarihi Anabilim Dalı* altında yürütülmüştür. Zaman içinde anabilim dalı adı *Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı* olarak değişmiştir.

Her iki üniversitede tarih bölümleri ve profesyonel tarihçiliğin şekilleniişinde Fransa ve Almanya'daki örnekleri ilham kaynağı olmuştur. Osmanlı öncesi Türkiye tarihçilerinden ilk ikisi Mehmed Fuad Köprülü ve Mükrimin Halil Yinanç'ın Fransa üzerinden modern tarih yazımı ile ilişkiye girdiği (Köprülü için bkz.: Köprülü, 1984, XV-XXVII), asıl kaynak Almanya olması gerekirken Fransa'nın öne çıkışında da o devir ulemasının Fransızca bilmesinin etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Fakat bu iki Orta Zamanlar tarihi hocasının Edebiyat Fakültesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülteleri'nde görev alan Alman tarihçi, coğrafyacı ve filologlarla ilişkilerini de gözardı etmemek gerekir. Klasik *historismus* ve *pozitivist* tarih yazımından söz edilecekse, bu yaklaşımı Türkiye'ye taşıyanlar daha çok Batı'da tahsil görmüş araştırmacılarıdır. Batı, yerli tarihçilere sadece ilham kaynağı olmadı, aynı zamanda da onları Batı'nın ön yargılarıyla hesaplaşmak zorunda bıraktı.

Dâhili ve harici konjonktürün etkisiyle “millî hassasiyetleri” artan Türk tarihçileri, enerjilerinin büyük bir kısmını iki önemli sorunu çözmeye hasretmişlerdi: Birincisi şarkiyatçıların, Türklerin “medeniyetten” yoksun olduğu tezlerine cevap vermek; ikincisi bu cevap için gerekli olan Türk “medeniyeti” ve “kimliğini” tespit etmek. Özellikle Fuad Köprülü'nün eserlerinden bu iki soruna odaklandığı anlaşılıyor. Daha sonra gelen tarihçilerin çalışmalarında da bu kaygılar önemli bir yer işgal etmektedir. Tarih bölümlerindeki Orta Çağ Tarihi Anabilim dallarında, kısmen İslam öncesi Türk tarihine, büyük ölçüde de Selçuklu tarihine yoğunlaşılmasının sebeplerinden biri de budur. Türk tarihini yakından ilgilendiren Bizans ve İslam tarihi araştırmaları, Orta Çağ Tarihi Anabilim dalı altında müstakil olarak yürütülmesi gerekirken Türk tarihini ilgilendirdiği ölçüde inceleme konusu edilmiştir.

Osmanlı öncesi Türkiye tarihi ile ilgilenen yerli tarihçilerle şarkiyatçıları arasındaki gerginlik, 1960'lardan itibaren klasik şarkiyatçılığın Batı'da sorgulanmaya başlamasıyla birlikte bir yumuşama devresine girdi, fakat bu yerli tarihçilerin savunmacı konumunda bir değişime sebep olmadı. Bunda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan travmalar ve bunlara ait anlatıların etkisi büyüktü. Soğuk Savaş döneminin gerilimi, beraberinde gelen iktisadi ve siyasi buhranlar savunmacı anlayışı pekiştirtirdi. Bu, Türk tarihçiliğine, milli hislerin yanında ölçülü de olsa dini hislere vurgu şeklinde yansdı. Tarihçiler eserlerine dünya görüşlerini yansıtmadıklarını, tamamıyla nesnel olduklarını iddia etseler de yaşadıkları döneme ait dilin inşa ettikleri metinlere yansımaması düşünülemezdi. Seçtikleri başlıklar, kullandıkları kavramlar ve bazı meselelerin

öne çıkarışlarına bakıldığında bu etkiler rahatlıkla görülebilir. Bu yaklaşımı tenkit edenler bunu Türkiye'ye özgü bir sorun gibi ele almakta ve Avrupa'da özellikle Almanya'da yaşanan benzer süreçleri görmezden gelmektedirler.

Tarihçileri heyecanlandıran harici şartların ortadan kalktığı, apolitikliğin öne çıktığı 1980 sonrasında, yerli tarihçilerin önemli bir kısmının, özellikle akademik yazılarında, hissiyattan arınmış bir dil kullandıkları, hocaları yoluyla tevarüs ettikleri 19. yüzyıl Alman ve Fransız kaynaklı tarih yazımının bilimsel *ethosuna* bağlı kaldıkları dikkati çekiyor. Kaynak yönelimli, büyük ölçüde siyasi ve kurumsal tarihi araştırmaya yoğunlaşmış bu tarih yazımına, bir süreden beri cılız bir sesle yapılan itirazlar, küreselleşme ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinin etkin olduğu bir ortamda, Batı tarih yazımındaki gelişmeleri takip eden akademi içinden ve dışından araştırmacılar tarafından yüksek sesle yapılmaya başlandı. Bu itirazlar da daha önce olduğu gibi cevap niteliğindeki birkaç yazı dışında dikkate bile alınmadı. Bunun için iki gerekçe ileri sürülebilir: Birincisi, mevcut tarih yazımında bilimsel tarihin *ethosuna* bağlılıkta bir sapma yoktu; ikincisi, itirazcılar itiraz ettikleri yönde bilimsel metinler kaleme alamamışlardı. İtirazcıların klasik dillere ve kaynaklara vakıf olmamaları karşı tarafı tatmin edecek metinlerin inşasını güçleştiriyordu. Nitekim bu cephenin kaleme aldığı bir alternatif metin (Hassan-Berktaş-Ödekan, 1987, I) diğer tarafça kayda değer bile bulunmadı. Çünkü eserde klasik kaynaklar kullanılmadığı gibi, yazarları batı dillerine vakıf olmalarına rağmen, mevcut kaynakların tercümelerini dahi kullanmamışlardı. İtirazlar yeterli yankıyı bulmayınca bu defa itirazcılar tenkitlerini ders kitaplarına yönelttiler. Ders kitapları hazırlanırken “demokratik” ve “barışçıl” bir dil kullanılması çağrısını yaptılar. “Resmi ideolojiye” göre hazırlandığı için “yanlı” ve “milli hislere” “aşırı” vurgusundan dolayı da “milliyetçi” bir söylemin hâkim olduğu iddiasıyla itirazlarını bilimsel platformlara taşıdılar. Mevcut tarih yazımından şikâyetler ve yeni arayışlar, Batı'da farklı tarih yazımı ekollerine ait teorik eserlere ve bu ekollere göre yapılmış tarihî araştırmalara ait örnek metinlerin Türkçe'ye kazandırılmasına vesile oldu.

Osmanlı öncesi Türkiye tarihine ilginin 1980'lerden sonra gittikçe zayıfladığı dikkati çekmektedir. Özellikle Osmanlı arşivlerinin kullanıma elverişli hâle getirilmesi, günümüz devletlerinin Osmanlı arşivlerinde kendi tarihlerine ilişkin yeni belgelere ulaşma imkânı, küreselleşme ile birlikte etnosa ilginin azalması, araştırma yapılacak konular için kaynak sıkıntısının olmaması ve de birden fazla klasik dil öğrenme zorunda kalınmadan araştırma yapılabilmesi, Araştırma merkezleri ve üniversitelerin araştırma fonlarını ve burslarını Osmanlı araştırmalarına ayırması gibi pek çok sebep, tarihçi adaylarının ilgisini 16. yüzyıl sonrası Osmanlı tarihi araştırmalarına çekti. Hülâsa dâhili ve harici konjonktür artık Osmanlı öncesi Türkiye tarihinin araştırmaları için uygun değildi. Hâlbuki

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Osmanlı tarihi ve onun emperyal anlatılarından etnosa dayalı bir anlatı inşa edilemediği için Osmanlı öncesi Türk ve Türkiye tarihine yönelinmişti (Strohmeier, 1984, 134-137). Görünürdeki gerekçeye göre, Köprülü'nün de vurguladığı gibi, Osmanlı tarihinin yeterince iyi anlaşılabilmesi için Osmanlı öncesi Türkiye tarihinin ve Bizans dönemi Küçük Asyası'nın hakkıyla anlaşılması gerekiyordu. Fakat süreç böyle seyretmedi, modern, seküler ve milli hisleri öne çıkaran bir tarihi anlatı teşekkül ettikten sonra, Osmanlı öncesini anlama amacı da unutuldu. Bu süreçte kapsamlı bir Osmanlı öncesi Türkiye tarihi yazılmadı. Bugün bu devrin incelendiği, üniversitedeki adıyla Orta Çağ Türk Tarihçiliği, birkaç üniversitede çok az sayıda lisansüstü öğrencisi ile araştırma yapmaya çalışan anabilim dalları haline geldi. Şarkiyatçıların bu sahaya ilgilerinin azalmasını da göz önünde bulunduracak olursak, tarihsel anlatıda büyük bir boşluğun oluşmaması için Türkiye'deki üniversitelerin ve araştırma kurumlarının bu sahaya ve çalışanlarına özel ihtimam göstermesi, maddi kaynakları güçlü resmi kurumların özellikle Türk Tarih ve Dil Kurumlarının "Orta Çağ Tarihi"ne ilişkin kaynakların tamamının neşir ve tercümelemlerinin yaptırılmasını zorunlu hale getirmektedir.

Genel olarak tarih araştırmalarını özel anlamda da Osmanlı öncesi Türkiye tarih yazımını ilgilendiren bu çok genel girişten sonra, bu zamana kadar farkında olunamayan veya bir kısmının farkında olunsa bile önemsenmediği için üzerinde durulmayan Osmanlı öncesi Türkiye tarih yazımını doğrudan ilgilendiren sorunlar dile getirilecek ve mütevazı önerilerde bulunulacaktır. Bu sorunlar iki açıdan ele alınacaktır: Tarihçi ve metin.

Tarihçide sağlam bir filolojik alt yapı, sezgi ve muhakeme gücünün özellikle kaynakların sonraki dönemlere göre daha sınırlı olduğu Osmanlı öncesi Türkiye tarihi yazımı sözkonusu olduğunda oldukça önemli olduğu bilinmektedir. Fakat bir asırlık geçmişine rağmen, bu dönemi araştıran genç tarihçilerde, tarihçiliğin gereği olan filolojik altyapı yoksunluğu en önemli sorun olmaya devam etmektedir. Önceki nesillerden yurtiçinde ve yurtdışında kendi imkânlarıyla klasik dilleri öğrenmiş, bunlar genelde Arapça ve Farsça ile sınırlıydı, az sayıdaki tarihçiler dışında yeni nesilde, Osmanlı öncesi Türkiye tarihinin klasik kaynaklarını hakkıyla okuyup anlayabilecek tarihçi ne yazık ki mevcut değildir. Grekçe, Latince, Süryanice, Gürcüce ve Ermenice kaynaklar, ancak Batı dillerine yapılmış tercümelemlerinden veya bu tercümelemlerin çok az sayıdaki Türkçe tercümelemlerinden okunabilmektedir.

Lise ve üniversitede dil öğretiminin yetersizliği, özellikle klasik dillerin öğretiminin lise çağlarında başlamamış olması, yurt dışı imkânlarının tarihçiliğimizin ihtiyaçlarına göre organize edilememesi, üniversitelerdeki bölüm yapılanması ve tedrisat şekli, Orta Çağ tarihçilerinin kaynak dillerini öğrenmesini güçleştirmektedir. Günümüz üniversitelerinin tarih bölümlerinde bu dillerden biri dahi hak-

kıyla öğretilmemektedir. Göstermelik Arapça ve Farsça dersleriyle de bu sorunun çözülemediği ortadadır. Lisans öğrenimi boyunca, Türkçe yazılmış araştırma eserleri dışında bir metin okumamış bir araştırmacı adayının, yüksek lisans ve doktora döneminde hem dil öğrenip hem de araştırma yapması beklenmemelidir. Bu kısa süre içinde bu dillerden kaçınılabilir. Bunlardan biri öğrenilse bile diğer dillerdeki metinlerin tercüme olmaması için araştırmaları eksik olacak ve öncekilerin tekrarı olmaktan öteye gidemeyecektir.

Klasik bir metni tercümenin felsefi ve filolojik sorunlarını bir kenara bırakırsak, dönemin tarihine ilişkin mevcut metinlerin bir çoğunun hâlâ ilmî usûllere uygun tercüme yapılmamış olması, kaynak yönelimli tarih yazımını şiar edinen bir “gelenek” için kolayca izah edilebilecek bir durum değildir. Hâlbuki bir genç araştırmacının klasik metinleri Almanca, Fransızca ve İngilizce tercüme okuyabilmesi için bile bu üç modern dili iyi derecede bilmesi gerekmektedir. Ne yazık ki bu üç dildeki metinleri okuyabilecek düzeyde yabancı dil öğrenme imkânı İngilizce tedrisat yapan üniversiteler dışında diğer üniversitelerde mevcut değildir. Osmanlı öncesi Türkiye tarihine ilişkin 1960'lara kadar yapılan çalışmaların ve tercüme neredeyse tamamının Fransızca ve Almanca olduğu dikkate alınır iş daha da karmaşıklaşmaktadır. Osmanlı öncesi Türkiye tarihini Orta Asya ile ilişkilendirecek olursak, adı geçen dillere birkaç klasik ve modern dil daha eklenmektedir. Genç bir araştırmacı adayının bu devasa engel karşısında Osmanlı öncesi Türkiye tarihini araştırmaya girişmesi beklenmemelidir. Bu soruna çözüm üretecek etkin ve yetkin kişilerin sessizliği anlaşılması güç bir durumdur. Akademik çevrelerce tercüme nelerin ilmi faaliyetten sayılmaması ve küçümsenmesi bu alanda uzmanların yetişmesinin önündeki en büyük engeldir.

Tarih yazımı ve öğretimi hem şekil hem de muhteva olarak hâlâ Avrupa'dan alındığı ilk halini korumaktadır. İlham aldığımız yerlerde büyük değişimler yaşanırken bizler, 19. yüzyılın sonlarındaki şekil ve muhtevayı sıkı sıkıya korumaya devam ediyoruz. Öyle ki Batı'da yoğun bir eleştiriye tabi tutulmuş, 19. yüzyıla ait çağ taksimi dahi üniversitelerimizde tarih bölümü anabilim dallarının adları olmaya devam etmektedir. Öğrenciler, 19. yüzyılın diliyle kendi tarihini anlamaya çalışmakta ve bu dil, onun bütün tarih öğrenimi boyunca düşünce şeklini farkında olmadan belirlemektedir. Özgün bir dil ve anlatı inşa etmek mümkün veya gerekli görülüyor ve Batı'daki modern tarih anlayışı esin kaynağı olmaya devam etsin deniyorsa, bu takdirde orada olan değişimi, eleştirileri ve yeni açılımları yakından takip edip, burada gerekli düzenlemeleri en kısa zamanda yapmak gerekmektedir.

Aşırı empirizm tarihçide tab'an var olan mezziyetlerin ortaya çıkması ve gelişmesinin önünde büyük bir engeldir. Çoğumuz, sezgi ve hayal gücünün (Carr, 1991: 30), bunun yanında muhakemenin bütün beşeri bilimlerde, özellikle de fenomenlerle dolaylı bir ilişki içinde olduğumuz tarih alanında en önemli

yardımcımız olduğunun farkında değiliz. Bu zamana kadar Fuad Köprülü'nün tarihçiliği hakkında çok şey söylenmiş, fakat sezgi ve hayal gücüyle bunu ifade edebilecek üslup ve usûle sahip oluşu üzerinde durulmamıştır. Maalesef eğitim ve öğretim sistemimiz, öğrencinin sezgi ve hayal gücü ile birlikte muhakemesini geliştirmekten ziyade onu köreltme ve bastırmaya yönelik bir gayret içindedir. Lisansüstü öğrencilerine danışmanları tarafından verilen, yazarken yorumdan kaçınması, kaynaktaki malûmatla kendini sınırlaması öğüdünün altında da bu yatmaktadır.

Tarihçilik, tarihçinin kendisi, beşeri ve fiziki çevresi hakkındaki bilgisinin genişliği ve derinliğinden bağımsız değildir. Bu yöndeki tekamül, kendini tek bir disiplinin içine hapsederek değil, farklı disiplinlerin insana ve çevresine ilişkin görüşlerine aşinalıkla mümkün olabilir. Fakat bugünkü bilim ve eğitim anlayışı uzmanlaşmayı esas aldığından farklı disiplinlerden istifade etmek isteyen tarihçinin önünde, disiplinler arasında geçişkenliği zorlaştıran, başta kavramsal olmak üzere, pek çok engel bulunmaktadır. Hele mevcut tarih bölümlerindeki tedrisatla farklı disiplinlere hulul neredeyse imkânsızdır. Bazı tarih bölümleri, öğrenciye farklı bölümlerden ders alma imkânı vererek, güya, disiplinler arasında ilişki kurdurmaya çalışsa da istenilen verimin alındığını söylemek güçtür. Nitekim, sosyoloji ve antropoloji bölümünden ders alan bir öğrenci daha işin başında bu disiplinlere ait kavramsal engelle karşılaşmakta ve uyum sorunu yaşamaktadır. Mevcut bilim anlayışı devam ettiği sürece, bu sorunu her bölümün kendi içinde çözmesi daha uygun görünmektedir. Tarih bölümlerinde farklı disiplinlere yönelik dersler açılabilir ve bu dersler uzman hocalar ya da farklı disiplinlere aşinalığı olan tarihçiler tarafından verilebilir. Uzman hoca ders verdiği, tarih disiplinine vakıf olmadığı için öğrencilerin ihtiyaçlarını bilmemesi sorun oluşturacaktır. Fakat belli bir amaca yönelmiş, bilgi düzeyleri aynı öğrencilere nelerin verilmesi gerektiğini ana hatlarıyla bildiği için incelenen disipline aşinalık kısa sürede oluşturulabilir. Tarihçilerin farklı disiplinlere ilişkin dersler vermesi durumunda ise uzmanı kadar derinliğine meselelere vakıf olmaması sorun oluşturacaktır. Fakat tarih öğrencilerinin ihtiyaçlarını, disipline ait hangi konuların onlar için önemli olduğunu iyi bildiği için amaca daha kısa sürede ulaşılabilir. Ayrıca hocanın ders verme safhasında yapacağı araştırmalar, ders verdiği disipline ait kavramsal dünyasını zenginleştirecek ve ufkunun genişlemesine katkıda bulunacaktır.

Tarihçi ile ilgili dikkat çekilmesi gereken diğer bir sorun, metin inşası ile de doğrudan alakalı, modern Türk eğitim sisteminin başından beri ihmal ettiği, ne yazık ki artık sorun olarak bile görmediği düşünceleri sözlü ve yazılı ifade etme becerisidir. Bugün öğrenciler anadilinde dahi kendini ifade edemez, en basit akıl yürütmeleri yapamaz duruma gelmiştir. Tez hazırlama safhasına gelinceye kadar bir usûl çerçevesinde duygularını ve düşüncelerini ifade etmeyi öğrenmemiş bir

öğrenci, bu safhadan sonra doğal yetenekleriyle eksikliğini kapatmak zorunda kalmaktadır. Birçok açıdan tenkid edilen modern öncesi tedrisatta bu yazma adamı “talebeye” öğretiliyordu. Hangi adla olursa olsun, sözlü ve yazılı olarak bir meseleyi ifade ve tartışma usûlüne ilişkin bir ders, liseden üniversiteye kadar zorunlu olarak okutulmalı ve buna ilişkin el kitapları hazırlanmalıdır. Mantık, kompozisyon ve edebiyat dersleriyle bu sorunun çözülemediği ortadadır.

Metin sorununa gelince, Osmanlı öncesi tarih yazımında iki uçta duran hâkim görüşün birincisinde “geçmiş yargılamaktan” sakınarak “şeylerin gerçekte nasıl olduğunu göstermek” amaç iken (Iggers, 2000: 25), ikincisinde bir “teorik perspektife göre şeyleri ele almak” amaçtır. Teorik yaklaşımın, şeylere tek yönlü bakma ve teoriye uymayan şeyleri göz ardı etme veya teoriye uydurma çabasından kaynaklanan sorunları artık herkesin malûmudur. Osmanlı öncesi Türkiye tarihi çalışmalarında yaygın olan yaklaşım birincisidir. Bu görüşün bilimsel ethosuna göre tarihçi “önyargıdan” uzak, “nesnel” bir şekilde klasik metinlerden malûmatı toplamalı, bir araya getirirken de mümkün olduğunca “yorumdan” uzak durmalıdır. Metinlerden toplanan her sözcük, her cümle veya tarihi sembol kendinde anlamlı olduğu düşünülerek *metiniçi bağlam (koteks)* ve *metindışı bağlam (konteks)* dikkate alınmaksızın ayrı ayrı fişlenmelidir. Bu araştırma tarzında filolojik alt yapısı güçlü olan tarihçi, metnin tamamını okuduğu için metiniçi bağlam hakkında zihninde bir kanaat tebellür edebilir. Fakat filolojik alt yapısı zayıf tarihçi, metinlerin tamamını okumak yerine indekslerinden hareketle aradığı sözcük ve cümleleri topladığı için metiniçi ve/veya metindışı bağlam hakkında hiçbir kanaati oluşmadan sağduyusuyla veya önceki benzer çalışmalardan faydalanarak bu fişlerdeki malûmatı bir araya getirmektedir. Bütün bu işleri yaparken de “yorum” yapmadığına inancı tamdır.

Her tarihçi bilerek veya bilmeyerek yorum yapmaktadır. Tarihçi, kaynak metni eline aldığı andan itibaren metin tarihsel bağlamından kopmuş, yoruma tabi tutulmuştur. Araştırdığı konuya ilişkin sözcük ve cümleleri seçişinden, metninde bir araya getirişine kadar her safhasında tarihçi farkında olmadan metni sürekli yorumlamaktadır. Üstelik yetişme tarzı, hayata bakışı, inançları, seçtiği sözcükler ve sözcüklere yüklediği anlamlar, meseleleri ele alış tarzı her şey, yorumunun birer parçasıdır. Aslında kaynakların yetersiz olduğu Osmanlı öncesi Türkiye tarihi araştırmalarında sıkça da rastlanan, tarihçilerin farkında olarak veya olmayarak yaptıkları genellemeler de birer yorumdur. Hâlbuki genelleme yapmadan önce inceleme konusu edilen tarihi fenomenin kendi içinde dönemlendirilmesi gerekir. Nitekim 11. yüzyılda begliklerin ortaya çıkışı ve geçirmiş oldukları dönüşümler titiz bir şekilde tespit edilemeden genellemeler yapılmıştır. Tarihi kavramların kullanımında da benzer durum söz konusudur. Zaman ve zemine göre kavramlardaki anlam değişimleri ve kaymaları üzerinde yeterince durulamamaktadır. Nitekim

Osmanlı dönemine ait *tımar* terimi 13. yüzyıla ait toprak hukuku anlatılırken kullanılmıştır. Mikro düzeydeki dönemlendirmeler yapılmadan genellemelere gitmek hataya sevk edebilmektedir. Başlangıç düzeyindeki çalışmalarda bu güç olabilir, ama Osmanlı öncesi Türkiye tarihi çalışmalarında artık genel çalışmalar safhasını geçme, detaylara ilişkin sorular sorma ve cevaplar arama zamanı gelmiş durumdadır. Fakat detaylara ilişkin araştırma yapmanın önünde de birtakım engeller vardır. Bu engeller özellikle lisansüstü çalışmalarda yoğunlaşmaktadır. Tez konusu belirlenirken, konu hakkında göz dolduracak hacimde bir tezi ortaya çıkaracak malûmatın kaynaklardan bulunup bulunmadığı dikkate alınmaktadır. Hâlbuki malûmatı bir araya getirme esas olmasa da tez konuları, soruya yönelik tespit edilse ve araştırmalar bu soruları cevaplamaya yönelik olsa belki göz doldurucu hacimde tezler ortaya çıkmayabilir ama cevaplayamadığımız pek çok soru cevaplanmış olur. Soru ve sorun yönelimli çalışmaların malûmat toplamaya yönelik çalışmalardan daha az emekle ortaya çıkmadığının artık bilinmesi gerekmektedir. Tezin hacmi göz doldurmayabilir ama üç klasik, en az onun kadar da modern dildeki metinlere dayanılarak yapılan bir çalışma, bir klasik dildeki çok sayıda malûmatı bir araya getirmekten daha az zaman almayacaktır. Öğrenci gerçekten başkalarının dipnotlarından hareketle değil de bizzat konusu ile ilgili metinleri okuyabilecek düzeye gelebilmek istiyorsa zorlu bir çalışma süreci geçirmesi gerekecektir. Bu dönemde kurulan sağlam altyapı, araştırmacılığının ileriki safhalarında da soru ve sorun yönelikli çalışmalara devam etmesine imkân verecektir.

Biz, geçmişe, metinlerin (sadece yazılı metinler değil) açtığı pencerelerden yöneliriz. Her pencere, yakınlığımıza ve uzaklığımıza göre metin dışı bağlamı parçalamakta ve belli bir yönünü bize ifşa ederken pek çok yönünü de gizlemektedir. Metin dışı bağlam hakkında daha fazla malûmata sahip olabilmek için birbirinden farklı pencerelere ihtiyaç duyarız. Bu pencerelerden bazıları başımızı çıkarıp daha geniş bir alanı uzaktan temaşa etme imkânı verirken bazıları ise bu imkânı vermez. Uzaktan temaşa etmek burada çok önemli bir ayrıntıdır. Tarihî fenomenlerle onları incelediğimiz zaman ve mekân aralığı, tarihçilerin pek üzerinde durmadığı bir husustur. Aradaki mesafe arttıkça vukufiyetin daha da güçleşeceğinden hiç şüphe yoktur. Fakat mesafe her zaman düşman değildir, hatta bazen dost bile olabilir. Çünkü zaman, sadece tarihi hadiselerin kendilerini ifşa etmelerine fırsat vermez, farklı yorumcuların yorumlarıyla karşılaşma imkânı vererek, anlamın farklı boyutlarının ortaya çıkmasına yardımcı olur (Fay, 2001: 201).

Tarihî metinler (veya semboller) yeniden canlandırılmayı ve keşfedilmeyi bekleyen tek anlam içermezler. Tarihçinin bir metni anlayabilmesi için onu bir yorum bağlamına oturtması, var olan anlamları ortaya çıkarması gerekmektedir. Dolayısıyla her tarihçinin yorum ufku diğerinden farklı olacağından ortaya çıkan

anlamlar da farklı farklı olacaktır (Fay, 2001: 198 vd). Aynı kaynak metinlerden, aynı konu başlığını, birden fazla tarihçinin, birbirinden habersiz bir şekilde, aynı sürede çalışması istense, asla birbirine benzemeyen metinler inşa ettikleri görülecektir. Hâlbuki metinde tek anlam peşinde olan konvensiyonel yaklaşım için bu kabul edilemez bir durumdur. Çünkü hem kaynak metinde hem de ona dayanarak inşa edilen metinlerde çok anlamlılığa yer yoktur. Üstelik metnin çok anlamlılığı güvenilirlik sorununu gündeme getirir. Nitekim destanlar ve hikâyeler tek anlam arayışına uygun metinler olmadıkları için tarihî kaynak olarak görülmezler. Çok anlamlılığı yorum zenginliği için bir fırsat olarak görmeyen, tek anlam peşinde koşan tarihçi, tarihî fenomenlere ilişkin çelişkili malûmatın bazılarını bir yorum bağlamına oturtmadığında o anki anlatısına uymayanları güvenilir bulup rahatlıkla gözardı edebilmektedir. Yorum, farkında olarak yapıldığında kaynak metinle kaleme alınan metin arasındaki yorumdan kaynaklanan açıklar, çelişkiler, sınırlar, boşluklar, her şeyden önemlisi de farklı anlam boyutları çok daha iyi fark edilecektir.

Bir metinde farklı anlam boyutları olabileceğini bilen bir tarihçinin, tutarlı bir metin inşa edebilmek için iki hususa dikkat etmesi gerekir. Birincisi metiniçi bağlam, ikincisi metindışı bağlam. Bir metin sadece metiniçi bağlama istinaden anlaşılabilir, metindışı bağlam ile de irtibatlandırılmalıdır. Bunun için de öncelikle metindışı bağlam hakkında genel bir kanaatin oluşması gerekir. Bu kanaat de kısa sürede oluşmaz, fakat önemli olan, tarihçinin böyle bir sorununun olmasıdır. Gerisi zamana kalmıştır. Öncelikle bir metnin haricî bağlamına doğrudan göndermelerde bulunması beklenmemelidir. Metin dışı bağlam için geniş bir zaman ve mekân diliminde başta metinler (veya semboller) olmak üzere pek çok göstergeye başvurmak gerekebilir. Metin dışı bağlam hakkındaki bilgimiz, bize yöneldiğimiz metinlerdeki örtük anlamları ortaya çıkarma ve çelişkileri en aza indirme imkânı verir. Nitekim Osmanlı öncesi Türkiye'sindeki göçebeler dönemin sosyal ve siyasi hayatında en önemli figür iken, tarihi metinlerde neredeyse hiç söz edilmez. Bu bir çelişki olarak görülebilir. Bu metinlerden hareket eden kaynak yönelimli modern tarihçiler de malûmat yetersizliğini gerekçe göstererek göçebeler söz konusu olunca sessiz kalmayı tercih ederler. Hâlbuki kaynak metinlerdeki suskunluk bile metindışı bağlam ile irtibatlandırıldığında anlamlı hale gelebilmektedir. Buna ilişkin pek çok şey söylenebilir, fakat burası yeri değildir. Göçebelerin yaşayış şekilleri, dış dünya ile ilişkileri için devrin kaynaklarında olmayan malûmata daha sonraki kaynaklardan, hatta günümüze kadar varlığını korumuş delilleri inceleyerek, ulaşmak mümkündür. Metin dışı bağlamdan izler günümüze kadar gelmiş olabilir. En azından fiziki coğrafya da büyük bir değişim olmamıştır ve bize önemli ipuçları sunmaya hazırdır. Yine o devrin semercileri, nAlbantları, bakırcıları mesleklerini, anlatılarıyla birlikte büyük değişikliğe uğramaksızın bugün de icra etmeye devam etmekte. Osmanlı

öncesi Türkiye'si'nin mesleklerine ilişkin birşeyler kaleme alınacağı zaman devrin kaynak metinlerindeki malûmatla kendimizi sınırlamamalı, gerektiğinde bugün malûmatından geriye doğru gidebilmelidir. Yine Orta Asya Türklerinin bugün yaşayan örf, âdet ve dilleri ile buradan farklı coğrafyalara göç etmiş Türklerin bugün yaşayan örf, adet ve dilleri arasındaki benzerlikler ortaya konabilirse göç sırasındaki ve öncesindeki örf, adet ve dilleri için önemli veriler elde edilmiş olur. Çünkü 10. yüzyıldaki büyük kopuştan sonra Batı'ya göç edenlerin Doğu'dakileri, Doğu'dakilerin Batı'ya göç edenleri etkilemesi söz konusu olamaz.

Doktorasını bitirmiş bir araştırmacıyı, doktorası dışındaki farklı konulara yönlendirme çabasının altında metin dışı bağlamı anlamamanın yattığını düşünüyorum. Bu teamül şeklen bugün de devam ediyor, fakat zaman içinde asıl amacının unutulduğu görülüyor. Bugün genç tarihçilere, doktora sonrasında doktora çalıştıkları konuyla tamamen ilgisiz konuları çalışması ve yeni çalışmalarını da önceki çalışması ile ilişkilendirmemesi salık verilir. Doktora konusu ile ilişki kurduğunda, yeni çalışmaları tezinin tekrarı veya tezinden çıkarılmış çalışmalar olarak görülür. Çünkü doktora sırasında incelenen konunun bütün yönleriyle ele alınmış olması gerekir. Bu şu demektir, kaynaklardaki malûmat tamamıyla bir araya getirilmiş ve tüketilmiş olmalıdır. Eğer hâlâ yeni bilgiler bulunabiliyorsa doktora safhasında yeterince titiz çalışılmamış demektir. Böyle bir ithama maruz kalmak istemeyen araştırmacı doktora tezini yayınlama sırasında tekrar gözden geçirip gerekli ilaveleri yaptıktan sonra tez konusu ile ilişkisini tamamıyla kesmek zorunda kalır. Artık o konu bütün açıklığı ile ortaya konmuştur ve başka bir doktora çalışmasına da konu olamaz! Tarih yazımını terkip olarak gören anlayışa göre bu doğrudur. Ama tarih yazımında çok anlamlılığı esas alan ve araştırmaları devam ettikçe metindışı bağlam hakkındaki bilgilerin yenileneceği, yeni anlam öbeklerinin oluşacağı ve daha önce okunan metinlerin her yeni okumada gizli anlamlarını bize ifşa edeceği kabul edildiğinde durum farklılaşacaktır. İkinci anlayışa göre bir araştırmacının takip etmesi gereken iki yol vardır. Birincisi, doktora safhasında araştırdığı konu üzerinde çalışmalarını doktora sonrasında da devam etmesi ve ilişkili gördüğü başka konulara doğru açılımlar yapması ya da yeni konular alması ve bunları daha önceki çalışmasıyla ilişkilendirmeye çalışmasıdır. Bu her iki usûlle de araştırmacı, hem daha önce çalıştığı konulardan kopmamış, eksikliklerini, yanlış anlamalarını görmüş hem de yeni konular sayesinde metinlerin dış bağlamına ilişkin ufku genişletmiş, ilk çalışması sırasında gizli kalmış anlamları ortaya çıkarmış olur. Aslında bu tarihî metinlerle (semboller) metin dışı bağlam arasında bitmeyecek bir ameliyedir.

Çalışmaları dikkatle incelendiğinde Fuad Köprülü ve Osman Turan'ın metin dışı bağlamı anlamaya yönelik büyük bir gayret içinde oldukları görülür. Çalışmalarını çok farklı konulara yaymış olmalarının altında yatanın da bu

olduğunu düşünüyorum. Bunu genelde tarihçilerin eserlerinde farklı konulara temasları ile karıştırmamak gerekiyor. Bu harici bağlamı anlamaya ilişkin çaba değildir. Daha çok aralarında ilişkiler ağı tesis etmeksizin, siyasi tarih merkezli araştırmalarını zenginleştirmek maksadıyla kurumsal, iktisadi vs. konulara temas etmekten ibarettir. 19. yüzyılın kaynak yönelimli tarihçiliğine sadakatlerinden dolayı kendilerini metinlerle sınırladıkları, metinlerin yeterli olmadığı durumlarda harici bağlamı anlamaya yönelik çaba içine girmedikleri ve yorum yapmayı susmayı tercih ettikleri dikkati çekmektedir. Metin dışı bağlamı anlama gayretlerine rağmen, metin inşa safhasında Turan'ın da meseleleri kategorik olarak ortaya koyduğu görülüyor (Turan, 1965: 1971). Bu, onu örnek alan haleflerini yanılgıya itmiş, metne yansımayan asıl yaklaşım biçiminin bir sonraki nesillere taşınmasına engel olmuştur. Köprülü, eserlerinin girişinde verdiği usûle, başka bir ifadeyle meselelere yaklaşım tarzına ilişkin açıklamalarında, bizim yukarıdan beri zikrettiğimiz sorunların bazılarını kısaca temas etmiştir: “Bugünkü tarih, nihayetsiz ve rabitasız teferruattan ibaret bir malûmat yığını değil, bir ‘terkip ve inşa’ mahsuludur ve ‘içtimai muayyeniyeti kabul eden bir tarihçi için, tarih bir ‘sanat eseri’ olmadığı gibi, sırf bir ‘tebahhur yığını’ da değildir; bu sebeple tarihçi, önündeki büyük hadiseler kitlesi karşısında birdenbire şaşırıp kalmamak için, yine o hadiselerin ilmi bir surette tedkikinden çıkan birtakım faraziyelere dayanmağa, yani, alacağı bilgileri birleştirip tasnif ve mukayeseye ve onlardan neticeler elde edebilmek maksadıyla kafasında muayyen kadrolar kurmağa mecburdur. Müverrihin, uzun seneler mevzuiyle istinas ve imtizacı neticesinde mümkün olabilen bu vaziyet –ki tahaddüs (intuition) dediğimiz de budur– tamamıyla ilmidir ve bunun mütekaddim fikir (idée preconçue) denilen şeyle hiç münasebeti yoktur; çünkü o faraziyeler, o kadrolar, bizzat hadiselerin ilmi bir surette uzun uzadıya tedkikinden, yani en ince ve en derin tahlillerden doğmuştur. İlimde faraziyelerin lüzum ve ehemmiyetini riyaziyat ve tabiiyat âlimleri bile kabul ettikten sonra, içtimai ilimler gibi daha karışık bir sahada onun lüzumunu hissetmemek, herhangi bir ilim adamı için imkânsızdır. İşte, bütün bu mülahazalar göz önüne alınınca, mevzuuna tamamıyla malik hakiki bir tarihçi için tebahhur (érudition)’un bir gaye değil, fakat zaruri bir şart olduğu kolaylıkla teslim edilir. Uzun ve kuvvetli tahlillere dayanmayan kolay *terkip*’ler, zahiren ne kadar parlak ilim cilası altında görünürse görünsün, kuvvetli bir tenkid karşısında derhal yıkılmağa mahkûmdur.” (Köprülü, 1918: 7-10).

Köprülü’den sonra, Osmanlı öncesi Türkiye tarihine ilişkin araştırma yapan tarihçiler, eserlerinin girişlerinde usûle ve meselelere yaklaşımlarına ilişkin bir açıklama yapma ihtiyacı hissetmemiş, “usûl ve metod” denilince, çalışılan konu ile ilgili kaynakların tespiti ve bu kaynaklarda yeterince malûmatın olup olmaması anlaşılmıştır. Aslında bu sadece modern bilimin yaklaşım tarzlarıyla ilişkiye girememeye değil, modern öncesi ilim geleneğinden kopmanın da bir işaretidir.

Çünkü modern öncesi ilim geleneğinde usûle çok önem verilir, müstakil eserlerde ya da mukaddimelerde bu konular tartışılırdı. Köprülü usûl adabını klasik tedarisat döneminde edinmiş ve bunu Batı'daki “modern bilimsel yaklaşımlarla” yeniden kavramlaştırmıştır (Köprülü, 1913: 3-52). Günümüz tarihçileri bu usûl adabından tamamıyla yoksun olarak yetişmektedir. İnşa ettikleri metinler Köprülü'nün tabiriyle birer “terkip” olmaktan öteye gidememektedir. Yani belgelerdeki malûmatı bir araya getirmek, malûmatın olmadığı konularda sessiz kalmak gizli bir yasa haline gelmiş durumdadır. Burada belgeden de kasıt vekayinameler, vesikalar ve sikkelerdir.

20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren batı tarih yazımında yeni yaklaşımlara göre “belge” kavramı da anlam genişlemesine uğramış, fizikî ve beşerî coğrafya, iklim ve bitki örtüsü, tarihî yapılar, bu tarihî yapıların mimarisi, arkeolojik buluntular, kullanılan aletler, işlemler, bu işlemlerde kullanılan semboller ve daha sayılabilecek pek çok şey artık yazılı bir metin kadar önemli, hatta yazılı bir metinden daha çok şeyi ifade edebilir hâle gelmiştir. Bütün bunlar sadece vesikaların olmadığı, kaynakların suskun kaldığı yerlerde değil, kaynaklardaki malûmatın doğrulanması bakımından da oldukça önemli imkânlar sunmaktadır. Fakat bu bakıyenin her birinin okuması farklı farklıdır ve çok katmanlı anlamlar içermektedir. Bu anlamları ortaya çıkarabilmek, aralarında ilişkiler kurabilmek için diğer disiplinlerden istifade ve geniş bir bilgi birikimi gereklidir. Bunu oluşturmak kolay değildir. Çünkü “Herhangi bir şeyin anlamı, bu şeyin parçası olduğu sistemde oynadığı role bağlıdır ve bu sistem çok karmaşık ve zengin olabilir.” (Fay, 2001: 161).

Bu yüzden herhangi bir tarihî fenomeni anlamaya ve anlatmaya yönelik metin inşa faaliyeti hayatın bütünü içindeki anlam öbekleri ve bunlar arasındaki ilişkilerden bağımsız olarak yürütülemez. Böyle yürütüldüğü zaman ortaya çıkan anlatılar, hitap ettiği kesimin kendini bulacağı anlatılar olamaz. Çünkü bir tarihçi, metnini sadece meslektaşları için inşa etmez. Onun, metnin, anlama düzeyi ve ilgileri farklı insanlar tarafından da okunacağını ve onlara dayanılarak yeni metinler üretilebileceğini düşünmesi gerekmektedir. Nitekim yüz yıllık bir geçmişi olmasına rağmen bugün “modern tarihî araştırmalardan” hareketle Osmanlı öncesi Türkiye tarihine ilişkin bir roman, çocuklar için hikâye veya bir senaryo yazmanız mümkün değildir. Hayattan kopuk, çizgisel bir zaman anlayışıyla, sadece savaşlar ve siyasi kurumlar üzerine yazılmış metinlerden, hayata ilişkin yeni metinler üretmek mümkün gözükmemektedir. Her tarihî fenomenin farklı açılardan tekrar tekrar çalışıldığı, kaynak yetersizliğinin bir gerekçe olmaktan çıkarıldığı, kaynakların olmadığı yerde suskun kalmayı bırakıp yeni yaklaşımlar denendiği zaman çok özgün ve hayatı kuşatan metinler inşa edildiği görülecektir. Bilhassa siyasi ve kurumsal tarih, her ne kadar ihbarî bir dile sahip ise de günümüz

anlatılarında belirleyici olabilmekte, insanların ve toplulukların ilişkilerini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Modern tarihî metinler anlatıları parçalanmış slogan ve mottolarla hareket eden insanlara, slogan menbaı değil, modern insanın anlatı sorunlarını çözümü için imkân olmalıdır.

İnsanı insan yapan anlatıdır. Anlatısız bir insan düşünmek mümkün değildir. Ancak anlatıları parçalanmış “nevrotik bir insandan” söz etmek mümkündür. Fertten, topluluklara, topluluklardan insanlığa kadar farklı insan kümelerinin zaman ve zemine göre ahenk içinde sürekli dönüşen anlatıları vardır. Anlatı insanın varoluş biçimi, kendini ifade etme tarzı, insanın insanla ve insanın öteki varlıklarla olan ilişkisinin şifahi ve kitabi olarak ifadesidir. Ferdi anlamda insanın varoluşu, düşünceleri, duyguları, yapıp ettikleri, söyledikleri, her türlü kendini ifadesi; topluluk anlamında ise toplulukların kendisini var ettiği, adetler, görenekler, türküler, hikayeler, semboller vs. İnsan anlatıdan ibaret bir varlıktır denebilir. İç içe geçmiş sayısız anlatılarla çevrelenmiştir (geniş bilgi için bkz Randall, 1999). Bu anlatıların zaman ve zemine göre ayırıştırmak neredeyse imkânsız gibidir. Kökleri geçmişe doğru uzanır ve insanlık tarihi kadar eski uzantıları vardır. Bunların çok cüz’i bir kısmı ancak kayda geçmiştir.

Kurumlar kitabı anlatılar, fert ve topluluklar şifahi anlatılar inşa eder. Kurumların tarihi kitabidir ve kalıcıdır, fert ve toplulukların tarihi şifahidir, zaman ve zemine göre sürekli dönüştüğü için kayda geçirilmedikçe tarihî olma vasfını yitirir. Hiçbir fert ve topluluk geçmiş anlatılarından bağımsız bir anlatı inşa edemez. Dolayısıyla şimdinin anlatılarında, geçmişin anlatılarının izleri mevcuttur. Bizler geçmiş anlatılar hakkında malûmat sahibi olduğumuzda ancak bunun farkına varabiliriz. Bu da kitabı anlatılar vasıtasıyla olur. Yazının icadından sonra kitabı anlatılar şifahi anlatıları kuşatabildiği ölçüde hem korumuş hem de inşası sürecinde belirleyici olmuştur.

Tarihî anlatı, insanlığın anlatısından, farklı ırklara mensup insanların, toplulukların, zümrelerin ve fertlerin anlatılarına kadar içiçe geçmiş kuşatılmaz bir anlatılar yumağının yazıya geçmiş kısmıdır. Zaman ve zemine göre sürekli yeniden inşa edilen anlatılarımız geçmiş anlatılarımızdan bağımsız asla inşa edilemez. Geçmiş, şimdi ve gelecek olmadan bireysel anlatılarımızı inşa edemeyiz. Biz tarihî anlatılara, şimdiki ve geleceğimizi anlamak, anlamlandırmak için yöneliriz. Bu yönelim sırasında tarihi anlatılar da sürekli yeniden inşa olurlar. Yeni zaman ve zemine göre daha önce önemsemediğimiz, görmezden geldiğimiz bir boyutu yeni anlatımızda öne çıkarken daha önce önemsemediğimiz ve anlatımızla ilişkilendirdiğimiz boyutu artık önemsizleşir ve belleğimizde gerilere doğru itilir. Şifahi topluluklar bu anlatı dönüştürmeyi farkında olmadan yapıyorlardı. Kitabiler tarihi anlatıları kayda geçirdikten sonra malûmatın muhafazası mümkün oldu, ama zaman ve zemine göre tekrar tekrar inşasında

kayıtlı anlatı ile yeni anlatılar arasındaki gerilimler arttı. Tarihî anlatı ihbari olmasına rağmen her devirde inşailiğini korumuştur. İhtiyaçlar tarihi anlatının bir kısmını unutup başka bir boyutuyla ilişkiye girmeyi gerekli kılarken, kayda geçirilmesinden kaynaklanan sınırlanmışlığı buna imkân vermediğinden insanla ihtiyaç duyduğu şimdi ve geleceğin anlatısı arasındaki gerilim her geçen gün daha da artmaktadır. İnsanlar bu gerilime uzun süre tahammül edemeyeceği için ya kaynak tarihî anlatısını terkedip başka bir kaynak arayışına girecek ya da geçmiş ve şimdiki anlatılar arasındaki ahenk kaybolup ferd ve topluluklarda psikozlar ortaya çıkacaktır. “Psikoz kişinin, geçmişi, bugünü ve geleceğini anlamlı bir anlatı içinde bir araya getirememesinin sonucunda ortaya çıkan eylemliliğin iflası olarak görülebilir. Hatta nevroz da kişinin anlatısal imgeleminin iflası ve bunun sonucunda da kişinin aktörlük güçlerinin zayıflaması olarak anlaşılabilir. Bazı psikanalitik değerlendirmeler, nevroz terapisini, hastanın yaşamının bağlantısız/kopuk olarak deneyimlenen ve istenmeyen unsurlarının, hasta tarafından farklı bir öz anlatı içinde yeniden-yorumlandığı ve böylece de yeniden-birleştirildiği bir süreç olarak görüyor.” (Fay, 2001: 265).

“Millî devletlerin” teşekkülü sürecinde seküler tarihî anlatılar modern öncesinin dinî anlatılarının işlevini görmüş ve görmeye de devam etmektedir. Dinî anlatılar ile tarihî anlatılar birbirinden ayrılmış, tarihî anlatılar kitabileşirken, dinî anlatılar şifahileşmiştir. Bu da tarihi anlatıların her iki anlatının da yerini alacak şekilde inşailiğini artırmıştır.

Osmanlı öncesi Türkiye tarihi çalışmalarında bu durum çok açık bir şekilde görülebilir. Bu dönemle ilgili yapılan çalışmalarda Türk tarihinin dinî veçheleri bütünüyle gözardı edilmiştir. Tarih Bölümleri’nde dinî anlatılardan arındırılmış bir tarihi anlatı inşa edilirken, İlahiyat Fakülteleri’nde de tarihî anlatıdan arındırılmış “ahistorikal bir dinî anlatı” inşa edilmektedir. Dolayısıyla her iki kurumun yaptırdığı çalışmalardan hareketle bir Osmanlı öncesi Türkiye’nin dinî tarihi hakkında herhangi bir kanaat sahibi olmak mümkün gözükmemektedir. Ahmet Yaşar Ocak’ın yaklaşımı (Ocak, 1996) hariç tutulursa mevcut çalışmalarda dini hayatın, gündelik, siyasi ve devrin kurumsal hayatından tecrid edilerek ele alındığı görülür. Herhangi bir tarihsel fenomen görünürde dinî yönüyle öne çıkmışsa, dinî tarihin içinde değerlendirip diğer tarihi fenomenlerle ilişkileri gözardı edilmektedir. Bilhassa dönemin dini tarihten tecrid edilemeyen düşünce tarihi tümüyle ihmal edilmiş durumdadır. Tarih Bölümlerinden mezun olan öğrencilerin düşünce tarihine ilişkin neredeyse hiç ders almadan mezun olması, İlahiyat Fakülteleri’nde ise İslam düşünce tarihinin Arap dünyasıyla sınırlandırılması, diğer Müslüman ülkelerde de bir ayrıntı gibi görülmesi Türk düşünce tarihinin tamamıyla ihmaline yol açmıştır. Aynı şekilde Osmanlı öncesi Türkiye’deki düşünce hayatında Türk göçleri öncesi döneminin izleri henüz problem dahi edilmiş değildir. Gayri Türk

ve Müslüman unsurlar mücerred hayat yaşıyorlarmış, tamamıyla sessizliğe bürünmüşler gibi bir tutum sergilenmektedir. Hâlbuki bu unsurların varlığı devrin en önemli düşünürlerinden Celaleddin Rumi'nin düşünce ve uslubunu derinden etkilemiştir, mensubiyetler üstü bir anlatı inşa etmesine yol açmıştır. En evrensel tema olan “aşk” temasını merkeze almasında bunun büyük payı vardır. Devrin Konyası'ndaki farklı düşünce ve inançlara sahip insanları ortak temalar etrafında birleştirebilmiştir. Eserinin bir yerinde bizler “ilimle uğraşırdık burada ise şiir söylemek zorundayız” diye serzenişte bulunarak (Mevlana, 1959: 62-3) içinde bulunduğu ortamın onun düşünce ve tavırlarını belirlediğini anlatmaktadır. Bu kategorikleşme sadece dinî anlatının tefriki ile sınırlı kalmamış, dönemin bilim anlayışına da uygun olarak insanın anlatısı daha farklı kategorizasyona da tabi tutulmuştur.

Anlatıların bir tezahürü olan tarihi metinleri anlamak, daha önce temas edilen tümüyle kuşatılması ve dile getirilmesi mümkün olmayan, fakat farklı şifahi ve kitabi anlatıların zemini olan, ama onların bir araya gelmesinden ibaret bir şey olmayan, hiç kimsenin işte budur diyemeyeceği bir “anlatı” olduğunu söyleyebiliriz. Tarihinin böyle bir anlatının varlığını hissetmesi ve onunla ilişkiye girmesi, gücü nisbetinde anlamaya çalışması gerekmektedir. Çünkü her bir kitabi anlatı, yani metin ancak böyle bir bağlam içinde anlam kazanır. Sorularımız günümüz anlatılarından tecrid edemesek de, incelenen zaman ve zeminin anlatısına, başka bir ifade ile *mukteza-yı hale* uygunluğunu gözetmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, (1953), Ankara.

Barthold, Vasilij Viladimiroviç, (2000), **Asya'nın Keşfi, Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi**, çev. Kaya Bayraktar-Ayşe Meral, İstanbul, 2000.

Carr, Edward Hallett, (1991), **Tarih Nedir?** Çev.: Misket Gizem Gürtürk, İstanbul.

Fay, Brian, (2001), **Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi**, Çev.: İsmail Türkmen, İstanbul.

Gencer, Ali İhsan-Arslan, Ali, (2004), **İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları**, İstanbul.

Hassan, Ümit-Berktaş, Halil-Ödekan, Ayla, (1987), **Türkiye Tarihi, Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, İstanbul, 1987, I.

Iggers, Georg G., (2000), **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı**, Çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul.

Köprülü, Fuad, (1918), **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, İstanbul.

-----, (1913), “Türk Edebiyatında Usul”, **Bilgi Mecmuası**, 1/1 (1913), 3-52.

-----, (1984), **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara.

Mevlana Celaleddin, (1959), **Fîhi mâ-fîh**, Çev.: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar, (1996), **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İstanbul.

Randall, William L., (1999), **Bizi ‘Biz’ Yapan Hikâyeler, Kendimizi Yaratma Üzerine Bir Deneme**, Çev.: Şen Süer Kaya, İstanbul.

Strohmeier, Martin, (1984), **Seldschukische Geschichte und Türkische Geschichtswissenschaft, die Seldschuken im Urteil Moderner Türkischer Historiker**, Berlin.

Turan, Osman, (1965), **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ankara.

-----, (1971), **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul.

